

RECENSIONER

Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige. Anna Walette & Birgitta Svensson (red.). Makadam, Stockholm/Göteborg 2012. 230 s., ill. ISBN 978-91-7061-102-5.

Denna recension börjar i fel ände, åtminstone om man ska vara den pedagogiska grundregel trogen som lär att man ska starta en kritisk granskning med ett positivt omdöme. Den enkla anledningen till detta avsteg från traditionen är att min huvudsakliga anmärkning mot *Individer i rörelse* rör helheten, eller kanske snarare bokens rubrik i förhållande till innehållet. Boken samlar sju artiklar och en inledning under det gemensamma temat svenskt 1880-tal i kulturhistorisk belysning. Den är resultatet av en serie seminarier om kulturhistoriens genombrott under 1880-talet med forskare från historia och etnologi.

Huvudrubriken *Individer i rörelse* säger inte mycket om antologins innehåll, även om den förstås metaforiskt snarare än faktiskt. Jag antar att rubriken syftar på det sena 1800-talet som ett brytningsskede och en förändringens epok, vilken fick till följd att identiteter omprövades och utmanades. Några av bidragen kan också tolkas mot den bakgrunden. Väldigt få – om några alls – av bidragen handlar emellertid om individer i egentlig mening. Snarare behandlar de fenomen, tendenser och företeelser i tiden och där är förvisso nya metoder för identifikation, identifiering och klassificering framträdande drag i åtminstone ett par av artiklarna. Underrubriken *Kulturhistoria i 1880-talets Sverige* framstår också som något förbryllande när man tagit del av bokens innehåll. Man blir helt enkelt inte riktigt klok på om boken vill vara ett bidrag till den svenska kulturhistoriens historiografi, eller om den syftar till att ge kulturhistoriska perspektiv på 1880-talets Sverige. I själva verket gör den lite av bägge delarna. Kanske hade det varit bättre att tematisera innehållet och stycka upp den kappan av Birgitta Svensson och Anna Walette som nu inleder boken i flera delar, för att tydligare klargöra samband och övergångar. Inledningen ger förvisso en

mycket intressant översikt över den tidiga kulturhistoriska forskningen och några för tiden typiska drag med grund i antologins artiklar.

Med det sagt vill jag börja med att konstatera att det första omdöme som kommer för mig när jag slagit igen bokpärmarna är: lärorikt. En hel del är naturligtvis bekant om man som jag själv har grävt i arkiv från den berörda epoken. Men jag får också lära mig mycket om saker som jag inte har haft en aning om. Som den svenska författarelitens glorifiering av den tidiga terrorismen. Eller att Artur Hazelius för Nordiska museet förvärvade den hyllade uppfinnaren John Ericssons föremål efter hans död mot dennes uttryckliga vilja i en uppdriven jakt på biografiska objekt. Och att begreppet heterosexuell lanserades först 1892, och då betecknade en sexuell dragning till bägge könen och en patologisk ovilja till fortplantning. Eller att det ämne som kallas kulturhistoria, med Viktor Rydberg som första professor 1884, redan från begynnelsen bekände sig till vad vi idag skulle kalla konstruktivism; Rydberg lanserade begreppet Kulturarv för att ”stärka betydelsen av att människans värld inte är, utan *blir*. Mikroperspektivet och blicken på det lilla livets historia är sannerligen vare sig någon nyhet eller någon tillfällig nyck. Allt sammans kan ses som kuriosa, detaljer av vetande utan egentlig vikt. Men det kan också ses som symboltyngda enskildheter i en större enhet, som ledrådar till den världsbild och verklighet som var 1880-talets. Det hör till de saker jag tycker om med boken, perspektivförskjutningarna mellan högt och lågt, mellan det närsynta och det övergripande.

Det ska också sägas att det är en mycket aptitretande bok; förpackad i ett påkostat band, rikt illustrerad med bilder som överlag känns fräscha och inte hör till de illustrationer som reproducerats gång på gång, utan ofta tycks hämtade ur arkivens gömmor. Texten upplever jag också som språkligt genomarbetad och förhållandevis jämn. Några av artiklarna har beröringspunkter med varandra, även om de inte alltid uttalas. Sammantaget bidrar det till att knyta samman den annars ganska heterogena samlingen av artiklar, från böndagsplakatens

gamla ordning till den tidiga globaliseringens gryende terrorism. Det speglar epokens spännvidd mellan omfammandet av det nya och den djupa skräck förändringarna rör upp, den ordnings- och kategoriseringsiver som inte minst urbaniseringen frammanar och bävan för den oordning som strävandena genast synliggör: modernitetens mångomvittnade dilemma på mikronivå, kort sagt. 1880-talets besatthet vid att släppa in ljus, att bringa ordning, klassificera och förstå omfattar också det mänskliga psyket. Med ett metaforiskt språk hos de tidiga psykoanalytikerna Sigmund Freud och Joseph Breuer manas bilden av det mänskliga psyket fram som ett svåröverskådligt landskap som måste annekteras. Här rör sig terapeuten likt en teckentydande detektiv, på jakt efter ledtrådar i psykets blindgångar och återvändsgränder. I Lars-Eric Jönssons artikel *Talet, kroppen och staden* ställs de mot den svenske psykiatern Svante Ödmans pragmatiska analyser av patientens hälsotillstånd, bot och bättring. Jönsson gör en intressant utvikning om urbanitetens avigsidor och dess avspeglingar på det moderna psyket. Stadslivet är både ett löfte och ett hot under 1880-talet, och trots att det stora flertalet ännu bodde på landsbygden var urbaniteten en mycket central tankefigur. En smula märkligt tycks det att Jönsson, när han vill illustrera debatten om den sociala frågan kopplad till stadsproletariatets bostadsförhållanden, hämtar exempel från Wien. Det finns ju gott om svenska motsvarigheter. Det utbredda inneboendesystemet hade inte endast en hygienisk utan också en klart moralisk dimension. I alla händelser är det både intressant, spännande och informativt. Inte minst de artiklar där det finns en påtaglig koppling till vår egen samtid lockar till läsning.

Andreas Nybloms bidrag om Nordiska museet och berömmelsens kulturhistoria rymmer berättelser om helt vanliga människors strävanden under 1880-talet att på något sätt – vilket sätt som helst – göra sig bemärkta, synliga, omnämnda i media, vilket ofrånkomligen väcker reflektioner kring dagens mediala värld och dokusåpornas epok. Här förs ett intressant resonemang om hur individualiseringen under epoken går från en karaktärskultur mot en performativt inriktad personlighetskultur. Jag saknar emellertid en genusanalys. Typisk för tiden var också föreställningen att män i högre grad var differentierade, medan kvinnan inte ägde samma förutsättningar att utveckla en personlighet.

Också Mats Fridlunds artikel om det nya gränsöverskridande våldet äger skrämmande aktualitet. Historien är till stora delar ny för mig. Det kan säkert förklaras

mot bakgrund av det faktum att Sverige inte i någon stor utsträckning drabbats av terrorism – åtminstone inte om man mäter effekterna i antal skadade eller dödade i terroristattentat. Fridlund visar här på ett viktigt argument för ett kulturhistoriskt perspektiv: terrorismen har också en specifik kulturell karaktär, där de mentala effekterna av ett ständigt närvarande hot kanske väger tyngre till och med än de faktiska materiella effekterna av ett attentat. Det är ett perspektiv som inte nås via den ”stora historien”. Ämnet känns oerhört angeläget. I bägge de ovannämnda fallen stör det mig en aning att författarna inte gör särskilt mycket av dessa uppenbara samtidskopplingar. Jag hör visserligen till dem som tycker att historia kan vara intressant så att säga i sin egen rätt, utan att legitimeras utifrån något direkt nytighets- eller aktualitetsanspråk i samtiden, men i de här fallen undrar jag ändå om inte texterna hade tjänat på ett reflekterande över paralleller och brott med samtiden. Kanske kan man se fram emot att läsa om det i något annat sammanhang. Nyfiken på mer blir man i alla händelser.

Ett annat oupphörligt aktuellt tema är kvinnors plats i offentligheten. Kvinnans kringskurna handlingsutrymme och strategier för att vinna ny mark är tema för flera av bokens bidrag. Få känner nog till att Frälsningsarmén, denna av både samtid och eftervärld förhånade och utskrattade organisation, erbjöd kvinnor en omfattande auktoritet – mer än någon annan organisation, religiös som sekulär. Fredrik Nilssons artikel handlar om Frälsningsarméns oförvägna kvinnliga medlemmar som rörde sig långt bortom gränserna för sitt eget kön i rent fysisk bemärkelse; de nattvandrade i städerna, gjorde sig påminda på bolagskrogar och ölkaféer, tvekade inte att beblanda sig med gatans folk, med suputer och prostituerade för att omvända dem till ett renare liv. Kvinnor som på det sättet tog plats i offentligheten under 1880-talet var en provokation i sig. En annan typ av kvinnligt platstagande som rörde upp starka känslor och motreaktioner är ämnet för Eva Helen Ulvros bidrag om kvinnorna i den litterära offentligheten. Artikeln är intressant men upplevs till stor del som idéhistorisk snarare än som kulturhistorisk, skriven ur ett ”fågelperspektiv”. När perspektivet sedan letar sig ned till individnivå bränner det till ordentligt, och den frustration som den ”Nya tidens kvinnor” kände inför det massiva, konspiratoriska och öppet uttalade motståndet från en tämligen enig kår av manliga kollegor formligen pyser från boksidorna.

Hyresvärdinnan var en annan roll möjlig att ikläda

sig för 1880-talets urbana kvinnor. Hennes betydelse är föremål för tolkning i Peter K. Anderssons artikel. Beskrivningarna av hyresvärdinnans roller – för det är beskrivningar vi har att göra med här – växlade mellan en uppfostrande och omhändertagande modersgestalt och en representant för en feminint kodad urban synd. I bidraget förutsätts att hyresgästerna är män; artikeln kretsar kring den manlige hyresgästens upplevelse av hyresvärdinnan, tillika mestadels fiktiva sådana. Andersson gör också en intressant utveckling om hur hans analys snarare pekar tillbaka på de beskrivande hyresgästerna än på värdinnorna själva. Några frågor finner sig emellertid under läsningen. Exempelvis blir man nyfiken på hur vanligt det egentligen var med kvinnliga hyresvärdar – och hur vanligt det var med kvinnliga hyresgäster. Kvinnoöverskottet var ju stort i flera städer, och de ensamstående kvinnorna många. Här kommer jag osökt att tänka på alla de värdinnor för ”flickställen” i det sena 1800-talets Stockholm som jag stött på under min forskning. Av någon anledning tycks det ofta ha varit kvinnor som hyrde ut husrum åt de hemligt eller registrerade prostituerade kvinnor som annars hade svårt att hitta bostad. Hyrorna var till följd av det förhållandet högre än på andra ställen, och värdinnorna blev direkt eller indirekt profitörer i prostitutionen. Det var också en inkomstkälla med lång kvinnlig tradition; även 1700-talets kopplare var ofta kvinnor.

Sammantaget ger *Individer i rörelse. Kulturhistoria i 1880-talets Sverige* en god introduktion både till ett kulturhistoriskt arbetssätt och till en omvälvande och betydelsefull epok i vårt förflutna, via en rad läsvärda, lärorika och tankeväckande bidrag.

Rebecka Lennartsson, Stockholm

Tanten, vem är hon? En (t)antologi. Marianne Liliequist & Karin Lövgren (red.). Boréa Bokförlag, Umeå 2012. 286 s., ill. ISBN 978-91-89140-80-6.

Min tantumgängesvana grundlades tidigt, vilket jag är mycket tacksam för, eftersom jag är övertygad om att tantumgänget var lärorikt och gav mig ett visst självförtroende som barn. Den mest betydelsefulla tanten av dem alla var tant Inga-Lisa. Hon tog hand om mig under min barndom, då daghem knappt var uppfunna eller åtminstone inte särskilt frekventerade av borgerlighetens barn. Fast hon var äldre än båda mina föräldrar överlevde hon dem med ett antal år och den dag i

början av 2000-talet då hon inte längre fanns kände jag att min barndom slutgiltigt gick i graven tillsammans med henne. I mitt nostalgiska tillbakablickande står hon för gränslös kärlek, orubbligt stöd och en grundmurad trygghet. Om världen gick under, så skulle tant Inga-Lisa och det hon stod för ändå bestå!

Med denna förkärlek för tanter i bagaget har det varit en intressant uppgift att ta del av (t)antologin *Tanten, vem är hon?* Tanter har f.ö. blivit föremål för flera bokutgivningar under den senaste tiden. Just denna antologi är skriven av en tvärvetenskaplig författargrupp bestående av bl.a. etnologer, sociologer och litteraturvetare. Inledningen vrider och vänder redaktörerna Marianne Liliequist och Karin Lövgren på tantbegreppet. Tant är en tillskriven kategorisering, men kan också vara upplevd. Tant är förknippat med ålder, om än inte på något självklart vis. Man kan vara tant i 20-årsåldern, sägs det, och ungflicksaktig vid 85. Tant kunde också ännu på 1960-talet användas som ett artigt sätt för barn och ungdomar att titulera en vuxen kvinna på. Tantbegreppet är dessutom laddat med såväl positiva som negativa innebörder. Tanten är, kort och gott, en kraftfull symbol att ta i bruk.

Antologins författare har valt att ta sig an tanttemat på mycket olika sätt. Några bidrag tar sin utgångspunkt i författarnas personliga erfarenheter, andra utgår från olika forskningsprojekt. Karin Lövgren ger efter inledningen en forskningsbakgrund i kapitlet ”Ååå tanter, ååå tanter”. Tant-representationer och forskning”. Denna utgör en god bottenplatta att stå på, när man läser vidare. Tantetiketten kan ju, som sagt, utgå ifrån kronologisk ålder, kohort, generation, tillskrivningar och subjektiva erfarenheter. I kapitlet ”Tanten som symbol. Åldrande och kvinnlighet” diskuterar Karin Lövgren utifrån intervju- och tidskriftsmaterial den ambivalens som uttrycks både i media, men också av informanterna själva, när det gäller utseende och åldrande. Kvinnor bör inte klä sig och framträda alltför ungdomligt, samtidigt finns en förväntan på att medelålders och äldre kvinnor skall hänga med i modesvängarna, men på ett passande vis, enligt principen att för mycket och för lite skämmer allt. ”Tanttillståndet” kan därför framstå som ett hot, särskilt för medelålders kvinnor, men även som något eftersträvanvärt. När man är tant kan man koppla av och unna sig att inte vara så utseendefixerad längre. Det finns andra värden som man då kan bejaka i livet.

Eva Söderberg skriver i kapitlet ”På besök i Astrid Lindgrens tantgalleri” om olika ”tanttyper” i Lindgrens egen barndom och i hennes böcker. Man ler igenkän-